

І. І. СРЕЗНЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКІ НАРОДОЛЮБЦІ НАДДНІПРЯНЩИНИ 40–80-Х РР. ХІХ СТ.

С. І. Світленко

Світленко, С. І. І. І. Срезневський і українські народолюбці Наддніпрянщини 40–80-х рр. ХІХ ст.

Розглянуто вплив постаті та творчої спадщини І. І. Срезневського на формування і поступ українського народолюбства – національно-демократичної течії національного руху в Наддніпрянщині 40–80-х рр. ХІХ ст. Показано інтелектуальні контакти І. І. Срезневського з М. І. Костомаровим, П. О. Кулішем, В. Б. Антоновичем, М. П. Драгомановим та іншими українськими діячами й особливості їх динаміки. Висвітлено оцінки українськими народолюбцями значення творчого доробку І. І. Срезневського.

Ключові слова: І. І. Срезневський, українські народолюбці, кирило-мефодіївці, „Запорожская старина“, Наддніпрянщина.

Свитленко, С. И. И. И. Срезневский и украинские народолюбцы Надднепрянщины 40–80-х гг. ХІХ в.

Рассмотрено влияние личности и творческого наследия И. И. Срезневского на формирование и развитие украинского народолюбия – национально-демократического течения национального движения в Надднепрянщине 40–80-х гг. ХІХ в. Показаны интеллектуальные контакты И. И. Срезневского с Н. И. Костомаровым, П. А. Кулишом, В. Б. Антоновичем, М. П. Драгомановым и другими украинскими деятелями и особенности их динамики. Освещены оценки украинскими народолюбцами значения творчества И. И. Срезневского.

Ключевые слова: И. И. Срезневский, украинские народолюбцы, кирилло-мефодиевцы, „Запорожская старина“, Надднепрянщина.

Svitlenko S. I. I. I. Sreznevskiy and Ukrainian narodolyubtsi 40s–80s of the nineteenth century

The influence of personality and artistic heritage of I. I. Sreznevskiy on the formation and progress of Ukrainian narodolyubstva – national-democratic trends of the national movement in Dnieper 40s–80s of the nineteenth century. Displaying intellectual contacts with I. I. Sreznevskiy, M. I. Kostomarov, P. O. Kulish, V. B. Antonovich, M. P. Dragomanov and other Ukrainian leaders and features of their dynamics. Deals with evaluation of Ukrainian narodolyubtsya, my assessment of the creative works by I. I. Sreznevskiy.

Keywords: I. I. Sreznevskiy, Ukrainian narodolyubtsi, cyril-mefodiyivtsi, “Zaporizhzhya Antiquity”, Dnieper.

У 20-х–30-х рр. ХІХ ст. І. І. Срезневський став знаковою постаттю вітчизняного романтизму – одного з важливих чинників переходу українського національно-культурного Відродження від академічної стадії збирання спадщини у стадію культурно-політичну, або народолюбну. Цілком не випадково постать і творча спадщина І. І. Срезневського вже давно викликала дослідницький інтерес у вчених. Однією з центральних проблем дослідників постав харківський період життя і творчості визначного славіста, зокрема оцінки його знаменитого збірника „Запорожская старина“ та діяльність гуртка харківських романтиків. Саме ці сюжети простежуються в дослідженнях М. І. Костомарова, В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова, О. М. Пипіна, В. І. Срезневського, О. С. Грушевського, М. Ф. Сумцова, К. М. Грушевської, В. Г. Сарбея, А. В. Крюкова, М. Т. Яценка та ін. При цьому не можна не помітити, що проблема „І. І. Срезневський і українські народолюбці 40–80-х рр. ХІХ ст.“ ще не стала предметом спеціального вивчення, а розглядалася лише фрагментарно¹. Заповнити хоча б деяку міру цю лакуну ставить на меті дана стаття.

Розпочинаючи виклад матеріалу, не можна не звернути увагу на період 20–30-х рр. ХІХ ст., коли молодий Ізмаїл Срезневський захопився ідеєю вивчення народу. Народна ідея стала ключовою для табору українських народолюбців, світогляд яких формувалася на романтичній ідейній основі. Жива зацікавленість І. І. Срезневського – росіянина за етнічним походженням – українською фольклорно-етнографічною старовиною пробудилася під впливом харківського інтелектуального середовища, зокрема Г. Ф. Квітки-

Оснoв'яненкa та П. П. Гулакa-Артемовського. Хронологічно це відбулося досить рано, коли Ізмаїл Срезневський навчався на етико-політичному відділі філософського факультету Харківського університету в 1826–1829 рр.²

Саме в другій половині 1820-х рр. в Харкові виник літературно-етнографічний гурток, учасники якого, зокрема І. І. Срезневський, О. Г. Шпигоцький, І. В. Росковшенко, брати Ф. С. і О. С. Євєцькі та інші, об'єдналися зацікавленим вивченням літератури й історії України, збиранням українського фольклору. Діяльність гуртка І. І. Срезневського ознаменувала формування українського інтелектуального ядра, навколо якого з часом утвердилася школа харківських романтиків. У 1830-х рр. до цього своєрідного українського національно-культурного явища прилучилися й Л. І. Боровиковський, М. І. Костомаров, А. Л. Метлинський, В. В. Пассек, І. М. Петров, О. О. Корсун, І. Є. Бецький, А. Хиджеу та ін. Головною ідеєю харківських романтиків став захист літературного статусу української мови як повноцінної й самостійної³.

Наприкінці 1820-х – на початку 1830-х рр. І. І. Срезневський розпочав активне вивчення української народної мови, приступив до укладання українсько-російського та українсько-російсько-польського словників, зацікавився традиційним побутом та народною культурою українців Харківщини й Катеринославщини. Особливе значення мала його практична робота домашнім учителем на Катеринославщині, коли влітку 1832 р. І. І. Срезневський переїхав до маєтку Подольських і поблизу Дніпра, на колишніх землях Війська Запорозького Низового, знайомився з пісенно-поетичною творчістю кобзарів, записував спогади старожилів про Запорозьку Січ, народні думи, перекази та легенди і тим самим набував евристичного досвіду фольклорної й етнографічної діяльності. Водночас він збагачував свої знання в поміщицьких бібліотеках та архівах⁴.

Вищезазначене збирання української народної спадщини зумовило появу відповідних археографічних публікацій молодого кандидата наук. Так, наприклад, уже в 1831 р. І. І. Срезневський опублікував свої перші записи українських пісень в „Украинском альманахе“, а в 1833–1838 рр. – збірник „Запорожская старина“, в якому побачили світ українські історичні пісні й думи, а також матеріали й записи самого збирача про побут запорожців. Випуски альманаху викликали великий інтерес серед української інтелігенції⁵.

У той час збиральницька й публікаторська діяльність молодого І. І. Срезневського, українолюбна й народолюбна за своєю сутністю, послужила одним із пізнавальних чинників генезису українського народолюбства як історичного явища, що стало домінантним в історії українського національного руху і демократичної думки в Наддніпрянщині 40–80-х рр. XIX ст.

Визначний український народолюбець М. І. Костомаров зазначав в „Автобіографії“ (1875–1881), що знайомство з „Запорожской стариною“ та її автором справило на нього тривалий і сильний вплив. Зближення з І. І. Срезневським „сильно сприяло моему прагненню до вивчення малоруської народності“, – згадував Микола Іванович. „Автобіографія“ свідчить, що інтелектуальні імпульси, надані її авторові начитаним й розумним І. І. Срезневським, спричинили помітне розширення кола його читання за рахунок української літератури та обумовили народолюбні прагнення, які виявилися в етнографічних екскурсіях із Харкова по сусідніх селах.

Це своєрідне й раннє „ходіння в народ“ супроводжувалося знайомством Миколи Костомарова з народом із перших вуст, породжувало численні мовно-фольклорні записи. Характерно, що І. І. Срезневський підбадьорював М. І. Костомарова в його перших творчих спробах, зокрема при написанні ним драматичного твору „Сава Чалий“. Згодом Микола Іванович стверджував, що в ранній період своєї творчості перебував під значним впливом такого „мутного джерела“, як „Запорожская старина“ І. І. Срезневського⁶.

У передмові до першого випуску цього видання І. І. Срезневський сформулював свою думку про мову і стиль української народно-поетичної творчості. У ранній статті „Взгляд на памятники украинской народной словесности. Письмо к профессору И. М. Снегиреву“ (1834) він порушив питання про оригінальність і самодостатність української мови, яку визначав не як наріччя російської мови, а як „одну з найбагатших мов слов'янських...“⁷. Усе це було наслідком прямого знайомства молодого вченого з живою народною стихією,

культурою та мовою на землях нащадків запорозьких козаків.

Упродовж 1839–1842 рр. І. І. Срезневський здійснив тривале наукове відрядження по слов'янських землях, побувавши в Чехії, Сербії, Хорватії, Словенії, Чорногорії, Словаччині. Тривала подорож мала евристичний та народолобний характер, адже дослідник-славист збирав народну спадщину, охоче відвідував селянські вечорниці, народні свята, із зацікавленням вивчав народно-пісенну й танцювальну творчість південних і західних слов'ян⁸.

Після повернення І. І. Срезневського із закордонного відрядження його інтелектуальні контакти з М. І. Костомаровим відновилися. Микола Іванович отримував від свого наставника рукописні першоджерела, радився з ним щодо окремих розділів власної дисертації, нарешті одержав підтримку від нього як опонента щодо своєї праці⁹.

Народолобні інтелектуальні контакти І. І. Срезневського не обмежувалися М. І. Костомаровим, а в 1844 р. розширилися. Як свідчить лист П. О. Куліша до Т. Г. Шевченка від 31 грудня 1844 р., в той час у Харкові виник видавничий проект, що ставив на меті опублікувати „Записки о Южной Руси“. В цьому виданні мали побачити світ не тільки наукові статті, а й українська літературна проза та поезія. Ця справа об'єднала групу видавців, зокрема М. І. Костомарова, П. О. Куліша, А. Л. Метлинського та І. І. Срезневського¹⁰.

Той факт, що в 1844 р. І. І. Срезневський входив до інтелектуального кола харківських романтиків і майбутніх кирило-мефодіївців – діячів народолобної ідейної спрямованості, підтвердила й записка III відділення від 17 квітня 1847 р. про доставлення Т. Г. Шевченка до Петербурга та розгляд відібраних у нього рукописів. У ній, зокрема, йшлося про чотири листа П. О. Куліша до Т. Г. Шевченка, в одному з них від 1844 р. сповіщалося про наміри видавати у Харкові „Записки о Южной Руси и о славянах“. Співробітниками цього видання висловили бажання бути М. І. Костомаров, П. О. Куліш, А. Л. Метлинський та І. І. Срезневський¹¹.

Щоправда, українську народолобність І. І. Срезневського не варто перебільшувати. Свої суспільно-політичні погляди вчений не висловлював прямо, з цілковитою певністю, а тому про їх сутність можна довідатися за побічними свідченнями. На їх основі можна стверджувати, що впродовж 1830-х – у першій половині 1840-х рр. він був близьким до діячів українського національно-культурницького руху. Після повернення із закордонного відрядження І. І. Срезневський разом з А. Л. Метлинським і М. І. Костомаровим гаряче захопився новою ідеєю народності¹².

Світогляд І. І. Срезневського містив деякі елементи демократизму, який виявлявся у співчутливості до простого народу, у вивченні й публікації народної фольклорно-етнографічної спадщини. Разом із тим за своїми світоглядними цінностями І. І. Срезневський був лише дотичним до українських народолобців, ідейний напрям яких формувався. Напевно, на більше й не можна розраховувати за умов ліберальної поміркованості вченого, який поділяв монархічні погляди і вважав Миколу I покровителем російської науки і культури¹³.

Натомість вплив постаті та праць І. І. Срезневського простежується в поглядах і діяльності кирило-мефодіївців, які в середині 40-х рр. XIX ст. репрезентували початки нової стадії в українському національному русі й думці. Автобіографічні й епістолярні матеріали, документи слідчих справ III відділу В. й. і. в. канцелярії показують, що І. І. Срезневський входив до інтелектуального кола М. І. Костомарова та П. О. Куліша, а його фольклорно-етнографічні твори сприяли формуванню їхнього народолобного світогляду та культурницької діяльності.

У цьому контексті особливий дослідницький інтерес становлять листи П. О. Куліша до І. І. Срезневського. Так, в одному з них – від 13 лютого 1845 р. – Пантелеймон Олександрович висловлював вдячність своєму адресату за готовність творчою працею підтримати новий журнал під назвою „Киевский сборник“, який планувався виходити 4 рази на рік. Лист П. О. Куліша до І. І. Срезневського від 13 березня 1845 р. свідчить про те, що український народолобець, працюючи над історичним романом „Чорна рада“, користувався матеріалами „Запорожской старины“, консулювався з автором цієї праці щодо тлу-

мачення окремих термінів¹⁴.

З листа П. О. Куліша до І. І. Срезневського від 21 вересня 1845 р. дізнаємося, що їхнє листування відновилося після певної перерви, спричиненої службовими обставинами. Характерно, що в той період П. О. Куліш називав Ізмаїла Івановича „почтеннейшим“ і зазначав: „Все, що Ви не напишете про Південну Русь, буде мати місце в нашому журналі...“. У черговому листі від 10 грудня 1845 р. П. О. Куліш запропонував І. І. Срезневському приєднатися до них з М. І. Костомаровим у справі об'єднання їхніх збірників українських пісень¹⁵.

Інтелектуальна співпраця між П. О. Кулішем та І. І. Срезневським тривала і в 1846 р. У листі від 10 січня Пантелеймон Олександрович ділився зі своїм старшим колегою творчими здобутками і проблемами. Текст пройнятий глибокою повагою до адресата. 29 січня 1846 р. П. О. Куліш направив І. І. Срезневському зібрані пісні, у свою чергу просив також направляти йому записані сімейні й любовні пісні. У листі від 7 березня 1846 р. П. О. Куліш доправив І. І. Срезневському чергові пісні та просив вислати йому свої¹⁶.

Як засвідчує лист П. О. Куліша до І. І. Срезневського від 21 квітня 1846 р., його автор мав намір негайно розпочати втілення в життя спільного публікаторського проекту, визначивши його мету. До того ж він сповіщав Ізмаїла Івановича про написання двох третин „Чорної ради“ по-українськи і просив коментаря у свого адресата з цього приводу. У листі до М. І. Костомарова від 2 травня 1846 р. П. О. Куліш писав, що І. І. Срезневський вже направив йому свої жіночі пісні¹⁷.

20 липня 1846 р. П. О. Куліш відправив І. І. Срезневському свою „Повість об українском народі“ і просив зробити зауваження щодо неї. Як видно з листа, П. О. Куліш готувався до трирічного відрядження за кордон для вивчення слов'янських мов. У цьому зв'язку він просив відомого славіста надати йому настанови, як, де і що вивчати. За умов очікуваного відрядження по лінії Академії наук П. О. Куліш хотів узгодити з І. І. Срезневським терміни і спосіб спільного видання першого тому збірки історичних народних пісень¹⁸.

21 серпня 1846 р. П. О. Куліш сповістив О. М. Бодяньського про об'єднання збірників українських пісень, зокрема свого, І. І. Срезневського, А. Л. Метлинського та М. І. Костомарова, в єдиний і про вивчення всіх варіантів за різними списками. При цьому він запропонував Осипу Максимовичу приєднатися до спільного проекту, наголошуючи на важливості того, щоб п'ять професорів різних університетів, розділених величезним простором, діяли „як одна душа“. Незабаром, у листі від 24 серпня 1846 р. П. О. Куліш написав І. І. Срезневському, що направив йому свої думи, не залишивши навіть для себе будь-якого примірника, у зв'язку з чим просив його переписати і разом зі своїми ненадрукованими пам'ятками надіслати назад. Водночас він запропонував Ізмаїлу Івановичу негайно направити будь-які відомі йому літописи О. М. Бодяньському, який в той час займався публікацією цих джерел¹⁹.

Цей лист спричинив чи не перше суттєве непорозуміння між П. О. Кулішем та І. І. Срезневським, адже в ньому останній убачив недовіру до себе й написав ображені листи до П. О. Куліша й О. М. Бодяньського. Цікаво, що в цей же період І. І. Срезневський запропонував свою кандидатуру на вакантне місце викладача слов'янських літератур у Санкт-Петербурзькому університеті. Таке рішення відомого славіста викликало різко негативну реакцію П. О. Куліша, який сам виказував претензії на вільну кафедру. Все це зумовило досить швидкий та остаточний розрив їхніх відносин. Свідченням цього став лист П. О. Куліша до О. М. Бодяньського від 8 жовтня 1846 р., в якому автор обіцяв розповісти своєму адресату щось „дуже погане“ про І. І. Срезневського.

У свою чергу в листі до І. І. Срезневського від 12 жовтня 1846 р. П. О. Куліш висловлював своє здивування з приводу ставлення Ізмаїла Івановича до його думки „про Вашу недовірливість і нетовариськість“. У листі від 2 листопада 1846 р. П. О. Куліш демонстративно сповіщав І. І. Срезневського про повернення ним записаних Ізмаїлом Івановичем пісень і відмовлявся від своїх, які дозволяв опублікувати. Судячи з листа І. І. Срезневського від 8 листопада 1846 р., той все ж таки надіслав П. О. Кулішу якісь його пісні, а 17 листопада того ж року П. О. Куліш направив у свою чергу І. І. Срезневському ще дві пісні з

його колекції²⁰.

Факти співпраці Пантелеймона Олександровича та Ізмаїла Івановича містить і слідча справа П. О. Куліша. В ній, зокрема, знаходимо список адрес різних осіб, складений кирило-мефодіївцем не пізніше березня 1847 р., в якому є й адреса І. І. Срезневського. Підтвердженням творчих контактів між П. О. Кулішем та І. І. Срезневським є, зокрема, лист першого з них до О. В. Марковича від 25 січня 1846 р., в якому сповіщалося про обіцянку І. І. Срезневського надати в розпорядження автора цієї епістолярії всі зібрані пісні. В іншому листі від 2 травня 1846 р. П. О. Куліш повідомляв М. І. Костомарова: „Срезневський також надіслав мені свої жіночі пісні“. Напевно, І. І. Срезневський направив П. О. Кулішу і свою працю „Святелища и обряды языческого богослужения древних славян“ (1846), яка зберігалася в М. Д. Білозерського серед книжок П. О. Куліша на хуторі Миколаєві Борзнянського повіту Чернігівській губернії, при від'їзді останнього за кордон у 1847 р.²¹

Протокол допиту П. О. Куліша в III відділенні від 16 квітня 1847 р. свідчить про те, що народна пісня про смерть Б. Хмельницького, опублікована І. І. Срезневським в „Запорожской старине“, була використана українським народолобцем у процесі написання першого історичного роману українською мовою „Чорна рада“²².

Слідча справа М. І. Костомарова теж містить деякі матеріали про співпрацю цього українського народолобця з І. І. Срезневським. Так, у своїх відповідях на питання під час допиту в III відділенні 17 квітня 1847 р. М. І. Костомаров зізнавався, що зберігав у себе твори Т. Г. Шевченка і ще у Харкові прагнув укласти словник української мови. Причому в цій справі він отримував допомогу з боку професорів І. І. Срезневського та А. Л. Метлинського. Останній писав М. І. Костомарову 28 березня 1847 р., зокрема, про свій нещодавній лист до І. І. Срезневського. Праця Ізмаїла Івановича „Святелища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современным и преданиям“ (Харків, 1846) належала до книжок бібліотеки М. І. Гулака, яку він бажав узяти з собою на заслання в Перм²³.

З творами І. І. Срезневського був ознайомлений й кирило-мефодіївець Г. Л. Андрузький, ув'язнений царським режимом у Соловецькому монастирі впродовж 1850 – 1854 рр. Про це інформує довідка III відділення 1850 р. про зміст журналу „Московский литературный и ученый сборник“ за 1847 р., з якого Г. Л. Андрузьким були зроблені виписки. Серед останніх увагу жандармів привернули виписки зі статті І. І. Срезневського „Взгляд на современное состояние литературы у западных славян“, виконаної в дусі слов'янофільства. Характерно, що непоміченою не залишилася теза статті вченого про те, щоб у слов'ян „науки і мистецтва розвивалися з народних начал“, ішлося і про з'єднання слов'янських народів²⁴.

І. І. Срезневський поширював свій вплив на студентську молодь і завдяки науково-педагогічній діяльності. Про велику енергетичну силу лекцій професора ділився своїми враженнями П. Я. Сердюков у листі до П. О. Куліша від 22 лютого 1847 р., в якому між іншим ішлося, що І. І. Срезневський „читав чортову пропасть“, під враженням від чого „усі студенти у в один голос гудуть“, а сам лектор – „такий дзіндзивер-зух, що хоч в орнду на танець“²⁵.

Після розгрому Кирило-Мефодіївського товариства стосунки українських народолобців з І. І. Срезневським уже не могли зберігати колишньої динаміки. Псувало відносини й те, що І. І. Срезневський не розраховувався з П. О. Кулішем, М. І. Костомаровим та О. М. Бодянським, не повернувши їм записані ними фольклорно-етнографічні скарби. Одним із епістолярних свідчень цього став лист П. О. Куліша до О. М. Бодянського від 22 грудня 1847 р. із Тули, де автор писав: „Срезневський сумно підтвердив мою невігдну про нього думку“.

У чергових листах до О. М. Бодянського від 6 січня та 21 квітня 1848 р. П. О. Куліш не полишав надії „вицапати“ як-небудь свої пісні у „скаредного“ І. І. Срезневського. 27 квітня 1848 р. він навіть попросив Віктора Білозерського зайти до І. І. Срезневського й забрати у нього позичені думи або отримати негативну відповідь. Нарешті, 5 липня 1848 р. П. О. Куліш листовно попрохав І. І. Срезневського повернути йому зібрані ним і М. І. Костомаровим пісні, але і ця спроба не мала результату. Своє розчарування і гнів з цього при-

воду П. О. Куліш висловив у листі до О. М. Бодяньського від 16 березня 1849 р.²⁶

На початку 1850-х рр. відносини між І. І. Срезневським і деякими колишніми кирило-мефодіївцями вже були вельми прохолодними. Певно, причиною цього стало те, що, маючи широкі плани видання українських народних дум, зокрема готуючи до публікації „Малороссийские думы. Полный сборник“, Ізмаїл Іванович не поспішав віддавати записи народних пісень П. О. Куліша і М. І. Костомарова, які ще в 1840-х рр. були позичені ним у Пантелеймона Олександровича. Останній знав про ці плани і писав з цього приводу О. М. Бодяньському 18 вересня 1853 р.: „Там (у виданні історичних дум. – Авт.), звичайно, будуть і ті, які він (І. І. Срезневський. – Авт.) у мене вкрав“. Украй негативне ставлення до І. І. Срезневського висловлював П. О. Куліш і в ряді інших листів, зокрема до М. М. Білозерського від 24 жовтня 1854 р. і до О. М. Бодяньського від 12 листопада 1854 р.²⁷

На початку 1860-х рр. І. І. Срезневський став ректором Петербурзького університету. Як відомо, в той період у столиці перебував і М. І. Костомаров. Спочатку ставлення І. І. Срезневського до Миколи Івановича було дуже схвальним. Проте незабаром М. І. Костомаров помітив щодо себе з боку ректора „певну холодність“, що спричинило поступове розходження між колишніми однодумцями. Причину цього слід шукати не тільки у зміні соціального статусу І. І. Срезневського, а й у посиленні консерватизму його світогляду²⁸.

Проте в пореформений період І. І. Срезневський мав інтелектуальні контакти з яскравими представниками молодшого покоління українських народолюбців Наддніпрянщини. Праці І. І. Срезневського були одним із джерел формування поглядів ряду діячів українського народолюбства: В. Б. Антоновича, М. П. Драгоманова, Я. П. Новицького та ін. Так, у „Мемуарах“ ідейного лідера Київської Старої громади В. Б. Антоновича йшлося про те, що збірник пісень І. І. Срезневського, поряд з аналогічними працями М. О. Максимовича і А. Л. Метлинського, козацькими літописами, томами „Киевлянина“ і „Молодика“, став першоджерельною основою в процесі формування його українофільських поглядів.

Характерно, що молоді українські народолюбці, здійснюючи „ходіння в народ“ на Правобережній Україні, розповсюджували серед селян „Граматку“ П. О. Куліша 1857 р. Тоді місцеві шляхтичі не на жарт перелякалися від цієї популярної книжки для народу, особливо у зв'язку з тим, що наприкінці видання була надрукована дума про Наливайка, давно відома із збірок І. І. Срезневського і М. О. Максимовича. Так творча спадщина Ізмаїла Івановича об'єднала відразу два покоління українських народолюбців²⁹.

У 1874 р. в Києві відбувся III Археологічний з'їзд, який зібрав чимало видатних науковців, серед яких були присутні Микола Костомаров, Орест Міллер, Ізмаїл Срезневський та інші знані вчені з України, Росії, Сербії, Польщі, Франції. За спогадами М. Білінського, на одному з пленумів з'їзду І. І. Срезневський „зробив доповідь про видатні наукові заслуги В. Б. Антоновича“. Присутні зустріли цей виступ справжньою овацією. При цьому скромний В. Б. Антонович так знякотив, що „зігнувся сидячи в кріслі, ніби мався пірнути“³⁰.

І. І. Срезневський з великим тактом ставився до польських делегатів III Археологічного з'їзду. Про це згадував М. П. Драгоманов в „Австро-руських споминах (1867–1877)“: „Не треба їх зачіпати! – казав мені Срезневський, – їм і так важко“. Кожний учасник зібрання міг читати реферат рідною мовою³¹.

Українські народолюбці пореформених десятиліть прагнули визначити ідейну роль І. І. Срезневського, критичніше сприймали творчу спадщину визначного славіста. Зокрема М. П. Драгоманов вперше звернувши увагу на його оригінальне українське слов'янофільство, яке стало міцною основою українолюбства. Так, у своїй праці „Література російська, великоруська, українська і галицька“ (1873–1874) М. П. Драгоманов назвав І. І. Срезневського „українтувавшим великорусом“ і, поряд з М. О. Максимовичем, „науковим представителем“ „оригінального українського слов'янофільства“. В рецензії „Ученая экспедиция в Западнорусский край“ (1877) він відмітив рівень підготовки відомого вченого-славіста, який, поряд з М. О. Максимовичем і А. Л. Метлинським, видавав і вивчав українську народну словесність³².

У листі до ідеолога російського народництва П. Л. Лаврова від 5 лютого 1877 р. М. П. Драгоманов ставив ім'я І. І. Срезневського поряд з такими діячами, як О. М. Бодяньський, Д. В. Григорович, М. О. Максимович, які займалися „свого рода слов'янофільством“,

відмінним від московського. Дещо пізніше Михайло Петрович вмістив матеріал про І. І. Срезневського у часопису „української вільної преси“ „Громада“, про що сповіщав І. Я. Франка, направивши йому літографічне зображення визначного славіста. Проте у 1893 р. М. П. Драгоманов уже прямо писав про „фальшовані пісні Срезневського“, закидав йому нерозуміння деяких слів пісні про Саву Чалого³³.

Звісно, вплив І. І. Срезневського та його творчого доробку, зокрема „Запорожской старины“, на українських народолобців із часом змінився помітним охолодженням. Так, В. В. Кравченко відмічав, що М. О. Максимович, а слідом за ним М. І. Костомаров уже не поділяли колишнього захоплення від раніше знаменитого збірника. При цьому М. О. Максимович пояснював фактичні помилки у збірнику І. І. Срезневського надмірною довірливістю автора до „бандуристів“. Натомість М. І. Костомаров обумовлював їх свідомою фальсифікацією фольклорних та історичних текстів³⁴.

У своїй рецензії „Малороссия в ее словесности“ (1870) М. П. Драгоманов прямо називав „Запорожскую старину“ І. І. Срезневського прикладом підробки народних дум. Критичне ставлення до „Запорожской старины“ переважало і в передмові до праці „Исторические песни малорусского народа“ (1874), в якій В. Б. Антонович і М. П. Драгоманов заперечували автентичність більшості підробок народних дум. Водночас зазначені українські народолобці поставили ім'я І. І. Срезневського третім після М. А. Цертелєва і М. О. Максимовича, які завдяки своїм збіркам звернули увагу на „малоруські народні пісні“, сприяли високій оцінці знавцями „історичного характеру багатьох малоруських дум і пісень“. У „Передньому слові“ [до „Громади“ 1878 р.] М. П. Драгоманов вмістив згадку про „Запорожскую старину“ І. І. Срезневського як про таку, що належала до „по більшій часті фальшивих“, хоча й відмітив, що колись користувалася популярністю серед читачів³⁵.

Українські народолобці пореформеного періоду не тільки критично ставилися до спадщини свого визначного попередника, але прагнули перевершити його. Так, український народолобець з Катеринославщини Я. П. Новицький, на відміну від І. І. Срезневського, намагався визначити співвідношення між оповіддю та документом. При цьому для цього дослідника народного буття першорядного значення набував саме документ, за допомогою якого відбувалася перевірка оповідних свідчень, переказів³⁶.

Постать і творчий доробок І. І. Срезневського мали помітний вплив не тільки на харківських романтиків, а й на наступні покоління репрезентантів національно-культурного Відродження – українських народолобців 40 – 80-х рр. XIX ст. Це простежується, насамперед, у поглядах і діяльності кирило-мефодіївців, які в середині 1840-х рр. започаткували нову стадію в історії українського національного руху. Автобіографічні та епістолярні матеріали, документи слідчих справ III відділу В. й. і. в. канцелярії свідчать, що І. І. Срезневський входив до інтелектуального кола М. І. Костомарова, П. О. Куліша та інших діячів Кирило-Мефодіївського товариства, а його фольклорно-етнографічні твори сприяли формуванню їхнього народолобного світогляду та культурницької діяльності. Розгром Кирило-Мефодіївського товариства, особисті непорозуміння й конфлікти, переїзд І. І. Срезневського із Харківського до Петербурзького університету, посилення консерватизму в його світогляді спричинили помітне послаблення та навіть розрив зв'язків відомого вченого-славіста з колишніми кирило-мефодіївцями, які раніше були дружніми.

У пореформений період І. І. Срезневський мав інтелектуальні контакти з представниками молодшого покоління українських народолобців Наддніпрянщини. Праці І. І. Срезневського були одним із джерел формування їхніх національно-культурницьких поглядів. Діячі українського народолобства, зокрема В. Б. Антонович, М. П. Драгоманов, М. І. Костомаров та ін., почали критично вивчати творчість І. І. Срезневського. При цьому М. П. Драгоманов уперше звернув увагу на його оригінальне українське слов'янофілство, яке в національному русі стало ідейним містком до українолюбства.

¹ Кравченко, В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.) / відп. ред. П. С. Сохань. Х., 1996, с. 206–209.

² Кравчук, Р. В. З історії слов'янського мовознавства. К., 1961, с. 11; Русское и славянское языкознание в России XVIII–XIX вв. (в биографических очерках и воспоминаниях современников). Уч.

посobie. Отв. ред. проф. П. А. Дмитриев. Л., 1980, с. 73.

³ Катренко, А. М. Український національний рух XIX ст.: Навч. посібник. К., 1998. – Ч. 1: Перша половина XIX ст., с. 33; Михайлин, І. Л. Історія української журналістики: Період становлення: від журналістики в Україні до української журналістики. Х., 2004, с. 144, 146.

⁴ Кравченко, В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.), с. 211, 213.

⁵ Русское и славянское языкознание в России XVIII–XIX вв. (в биографических очерках и воспоминаниях современников). Уч. пособие. Л., 1980, с. 73–74.

⁶ Костомаров, Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992, с. 101, 102, 104, 109.

⁷ Павлюк, М. В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. К.; Одеса, 1978, с. 87.

⁸ Русское и славянское языкознание в России XVIII–XIX вв. (в биографических очерках и воспоминаниях современников). Уч. пособие. Л., 1980, с. 75.

⁹ Костомаров, Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992, с. 116, 117.

¹⁰ Куліш, Пантелеймон. Повн. збір. творів. Листи. Т. 1: 1841–1850. Ред. колегія: Гр. Грабович (голова) та ін.; упоряд., комент. Олесь Федорук; підгот. текстів Олесь Федорук, Наталія Хохлова; відп. ред. Степан Захаркін. К., 2005, с. 45.

¹¹ Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. Голов. ред. П. С. Сохань. К., 1990, т. 2, с. 308, 309.

¹² Сумцов, М. Ф. Життєпис Я. Щоголіва. – В: Сумцов, М. Ф. Дослідження з етнографії та історії культури Слобідської України: вибр. праці. Х., 2008, с. 397.

¹³ Русское и славянское языкознание в России XVIII–XIX вв. (в биографических очерках и воспоминаниях современников). Уч. пособие. Л., 1980, с. 81–82.

¹⁴ Куліш, Пантелеймон. Повн. збір. творів. Листи. Т. 1: 1841–1850, с. 48, 49.

¹⁵ Там само, с. 54, 61.

¹⁶ Там само, с. 67–69, 73, 75.

¹⁷ Там само, с. 81–83.

¹⁸ Там само, с. 94.

¹⁹ Там само, с. 104, 106, 107.

²⁰ Там само, с. 445–446, 119, 113, 124, 125.

²¹ Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. Голов. ред. П. С. Сохань. К., 1990, т. 1, с. 269; там само, т. 2, с. 40, 63; там само, т. 3, с. 88–89.

²² Там само, т. 2, с. 53.

²³ Там само, т. 1, с. 284, 288, 214, 217; т. 2, с. 622.

²⁴ Кирило-Мефодіївське товариство : у 3 т. Голов. ред. П. С. Сохань. К., 1990, т. 2, с. 583, 593.

²⁵ Там само, т. 3, с. 167, 168, 170.

²⁶ Куліш, Пантелеймон. Повн. збір. творів. Листи. Т. 1: 1841–1850, с. 202, 205, 216, 218, 227, 230, 232, 283.

²⁷ Куліш, Пантелеймон. Повне збір. творів. Листи. Т. 2: 1850–1856. Ред. колегія: Гр. Грабович (голова) та ін.; упоряд., комент. Олесь Федорук. К., 2009, с. 371, 447, 135, 213, 221, 222.

²⁸ Костомаров, Н. И. Автобиография. Бунт Стеньки Разина. К., 1992, с. 227–228; Русское и славянское языкознание в России XVIII–XIX вв. (в биографических очерках и воспоминаниях современников). Уч. пособие. Л., 1980, с. 82.

²⁹ Антонович, В. Б. Мемуари. – В: Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. / упоряд.: Віктор Короткий, Василь Ульяновський. К., 1997, т. 1, с. 180, 174–175.

³⁰ Білінський, М. З минулого пережитого: 1870–1888. – В: Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3 т. Упоряд.: Віктор Короткий, Василь Ульяновський. Т. 1. К., 1997, с. 403–404.

³¹ Драгоманов, М. П. Австро-руські спомини (1867–1877). – В: Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. К., 1970, т. 2, с. 233.

³² Драгоманов, Михайло. Вибрані праці : у 3 т. [у 4 кн.]. [редкол.: В. П. Андрущенко (голова) та ін.]. – Т. 2 : Фольклористика. Літературознавство / [упорядкув. та прим. В. Ф. Погребенника], К., 2007, с. 95, 173, 237.

³³ Драгоманов, М. П. Лист до П. Лаврова від 5 лютого 1877. – В: Драгоманов, М. П. Літературно-публіцистичні праці: у 2 т. К., 1970, т. 2, с. 465; Драгоманов, М. П. Лист до І. Франка [б. д.]. – В: Драгоманов, М. П. Там само, т. 2, с. 477; Драгоманов, М. П. Т. Шевченко в чужій хаті його імені („Кобзар Тараса Шевченка“). Видання Товариства імені Шевченка, ч. 1–2, у Львові, 1893. Там само, т. 2, с. 410.

³⁴ Кравченко, В. В. Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.), с. 206.

³⁵ Драгоманов, М. П. Вибране. К., 1991, с. 11, 46, 56, 281.

³⁶ Новицький, Яків. Твори: у 5 т. Яків Новицький. Голов. ред. кол. : Павло Сохань – головн. ред. та ін. Т. 1. Запоріжжя, 2007, с. 5–6.